

APUNTS SOBRE LA HISTÒRIA DE GANDESA

Ma del Carme Labrador Navarro

PRÒLEG

Moltes vegades volem extreure algun tipus d'informació d'algun llibre, o simplement, assabentar-nos d'alguns fets històrics o actuals sobre diverses coses i conceptes. Però de vegades caiem en la confusió o en la mandra, quan veiem un text llarg i extens sobre el tema en qüestió, i si no és un assumpte d'importància o que vulguem saber urgentment, deixem estar la cerca o lectura del que en un principi ens havia interessat.

En aquest treball, s'ha pretès donar una certa informació sobre la majoria dels fets històrics i actuals de Gandesa. Per tant no és un treball extens sobre un tema en concret, sinó tot el contrari; es pretén donar una imatge general sobre el que és i ha estat Gandesa, tant per a la gent que hi viu i la coneix com per a la que no hi viu. És per aquest motiu que el treball personal de la meua part ha estat mínim, ja que l'objectiu d'aquests apunts, s'ha basat en el recull i recopilació de certs fets, explicats en els diferents llibres citats en la bibliografia.

Per aquest motiu vull agrair als autors dels llibres esmentats, l'ajut fonamental proporcionat per les seves obres i als membres del Consell de Redacció del CETA pel suport presat.

SITUACIÓ I PRESENTACIÓ

Extensió i límits

El terme municipal de Gandesa, de 70'79 km² d'extensió, es troba al centre del sector de llevant de la comarca. Situada en general a l'extrem sud-oest del Principat. Capital de la comarca de la Terra Alta, confronta amb les comarques de la Ribera i el Baix Ebre.

És una terra esquerpa i cantelluda, de garrixa i coscoll, de perdiu i conill i de bon conreu per a la vinya i l'olivera.

Vista de Gandesa al fons i el seu terme, des del Coll del Moro

El relleu i les aigües

Gandesa és en un extens altiplà situat en la plataforma estructural que centra tota la comarca, situada a 370 m. sobre el nivell del mar, l'envolten una sèrie de muntanyes. Al peu del Puig-Cavaller (706 m.), les serres de Pàndols (709 m), dels Volendins i de Cavalls (660m).

Geològicament, les terres de Gandesa es formaren durant el Mesozoic i el Cenozoic. Al NW es troben les formacions més joves pertanyents a l'època miocènica del període terciari, mentre que les terres de la plana es constituïren durant l'època oligocènica. Una falla separa aquests materials dels formats durant el Juràssic, els quals es troben al SE del terme.

Les aigües que solquen les terres de Gandesa són tributàries de l'Ebre: el Canaletes, el Riu Sec. La vall de Voravall o Barball neix a la serra de les Puntetes i vessa a l'Ebre al terme de Riba-roja.

El clima i la biogeografia

El clima és mediterrani amb tendència continental de terra baixa. Les temperatures mitjanes se situen entorn dels 10-14°C arreu del terme. Les precipitacions mitjanes anuals són de 500-700 mm.

El terme de Gandesa es troba dins el marc de la vegetació mediterrània, a les terres on hi hauria potencialment un domini de l'alzinar amb marfull, tot i que la vegetació actual és un predomini de garrigues.

Els sectors i les comunicacions

La ciutat de Gandesa és l'únic nucli de població del municipi, ela qual comprèn, a més el santuari i el balneari de la Fontcalda i el poblat ibèric del Coll del Moro.

Gandesa és un nus importantíssim de carreteres. Ja en temps dels romans, hi creuaven les comunicacions entre els actuals territoris de Catalunya, Aragó i el País Valencià. Per les terres del terme hi passaven la Via Edetana, que anava de Saragossa a Tortosa, i la Via Augusta, que anava de Tarragona a València. En l'actualitat Gandesa es troba comunicada principalment per la carretera N-420, procedent de Reus, Falset i Móra d'Ebre, que continua ver Calaceit i Alcanyís. També es troba la C-221 vers Batea. També hi ha carreteres comarcals que enllacen amb la N-230 i la N-420.

L'ECONOMIA

L'agricultura i la ramaderia

L'agricultura ha estat i és encara en una bona part la principal font de riquesa. Tot i que les hectàrees conreades ha davallat considerablement. En uns 20 anys, la superfície de terres conreades, ha passat del 63'05% al 42'66%.

La vinya és el principal dels conreus, ja que gairebé ocupa el 70% de la superfície conreada. El 78'14% dels conreus s'exploten sota règim directe de propietat.

El sector ramader complementa les activitats primàries a Gandesa. Hi ha algunes granges d'aviram, ramats ovins i de cabrum i s'han creat diverses granges de conilles.

La indústria

El sector secundari, malgrat que Gandesa constitueix el nucli industrial més important de la comarca, tan sols comprèn una mica més del 28'93% del total de persones ocupades, tot i que en els darrers anys tendeix a créixer. L'activitat més important és la transformació de paper en cartró, que representa un terç dels treballadors industrials. Durant la dècada de 1950 i 1960, fou la ciutat més important en aquest tipus de pro-

ducció.

El tèxtil, i diversos tallers, alguns dels quals es dediquen a la reparació i creació de maquinària de paper, són sectors representatius dins l'economia de la ciutat, com també ho és la construcció.

Es pot parlar d'una estructura industrial d'origen local, i es detecten poques iniciatives relacionades amb la transformació dels productes agrícoles de la zona. Tot i això, sota la denominació d'origen Terra Alta, Gandesa elabora i comercialitza els seus vins.

La disposició d'una xarxa viària en dos trams de vials paral·lels afavoreix el fàcil accés a les parcel·les i connecta per l'extrem SE amb el nucli consolidat de la població. El Polígon de la Plana té una superfície d'actuació de 18'6 ha, de les quals 14'2 ha estan destinades a sòl industrial i 2'2 ha, a zones de parc i 0'7 ha, als diversos equipaments, mentre que la resta es reserva per a vials i estacionaments.

De fet, aquesta nova actuació ha estat possible gràcies a la bona situació de les empreses existents i l'aparició d'una certa dinàmica emprenedora. No obstant, hi ha una sèrie de factors que influeixen negativament en l'economia del municipi, el despoblament, l'aïllament amb relació als eixos de creixement i les escasses interaccions entre l'agricultura i la indústria.

Els serveis

Malgrat la condició de capital comarcal, Gandesa és deficitària en centres de servei i equipaments. Gandesa celebra mercat setmanal el dimarts. A la ciutat hi ha un total de set oficines de caixes d'estalvis i bancàries.

Gandesa disposa d'un centre d'assistència primària d'àmbit comarcal des del 1984, amb un personal sanitari format per dos metges de capçalera, un practicant, una llevadora i un ATS. També hi ha una farmàcia, llar d'avis i està en projecte una residència.

Referent a l'ensenyament, Gandesa disposa d'un centre públic d'abast comarcal, on s'imparteixen classes de preescolar i ensenyament primari. Actualment, hi ha un institut d'ensenyament secundari, on es fan classes de batxillerat, COU i primer cicle de formació professional de les branques electrònica i primer i segon cicle de formació professional administrativa. Hi ha també el Centre de Capacitació Agrària, on es poden fer els primers anys d'aquesta especialit-

zació.

El 1989 s'inaugura la primera escola taller de la comarca, depenent del Consell Comarcal, i el Centre de Recursos Pedagògics de la Terra Alta, el qual ofereix serveis de tipus educatiu amb l'objectiu principal de donar ajut a mestres i escoles.

També hi ha caserna de la guàrdia civil, amb una desena de membres, un parc de bombers d'àmbit comarcal i el nou edifici dels jutjats de primera instància de la comarca. Gandesa, cap de partit judicial, inclourà en les noves dependències tots els jutjats de la Terra Alta i alguns de la Ribera d'Ebre, inclosos els de Mora d'Ebre, a més de la notaria i el registre de la propietat. A la ciutat hi ha dues fondes i un petit restaurant, a més d'un hotel que disposa de 96 places.

LA POBLACIÓ

L'evolució

Les primeres dades de població a Gandesa, es remunten al cens demanat de la cort de Cervera del 1359, quan la ciutat tenia 162 focs d'església, i era la població més gran de la comarca, amb gairebé el doble d'habitants que el segon nucli en importància, Batea. Durant els segles XVI i XVII Gandesa tingué entre 600 i 800 h. Al segle XVIII es produí un gran augment i es triplicà la població en poc més d'un segle; així, el 1820 es registraren 1935 h. Al llarg de tot el segle XIX la població continuà augmentant i el 1860 s'assoliren els 2746 h, per arribar al màxim demogràfic el 1900, amb un total de 3767 h. Des d'aleshores s'inicià una corba descendent que s'accelerà amb motiu de la guerra civil, tot i que durant els anys de la postguerra hi hagué una certa tendència a l'estabilització. La població s'ha mantingut estancada des del principi de la dècada del 1960, fet que comporta alhora una considerable envelliment de la població. Durant el 1975-1981, hi hagué un petit increment donat per una certa immigració com a conseqüència de les obres de construcció de la Central Nuclear d'Ascó. En aquest període s'instal·laren a Gandesa unes 150 famílies arribades d'arreu de l'estat.

Al 1991, el nombre total d'habitants era de 2538 h.

A hores d'ara la densitat de població al terme és de 35'8 h/km².

La població té una estructura d'edats con-

solidada en el grup de gent adulta (65%), cosa que fa pensar en un increment de la taxa d'envelliment durant els pròxims anys, sobretot si hom té en compte la manca incipient d'infraestructures econòmiques i socials que donin dinamisme a l'entorn de la ciutat i despertin els desigs de quedar-se a la població els més joves, que componen el 18%.

La població activa

Les activitats primàries són les principals i concentren el 36% dels ocupats. La indústria ocupa més del 22% de la població activa, i els serveis, tot i que Gandesa és el centre comarcal, tenen un pes relativament baix, a causa de la proximitat d'un centre més dinàmic com és Mora d'Ebre.

El 1975 el 57% de la població compresa entre els 16 i els 65 anys eren actius; el percentatge augmentà el 1986 al 60%, encara que sols el 52% era població ocupada.

Durant 1975-1986, la població ocupada en el sector primari davallà en un 2%, mentre que en el total del sector industrial hi hagué un augment del 3%, consolidat en sectors com el metall. Les indústries tèxtils i de papers, en canvi, sofriren un petit descens, com també ho feu el sector de la construcció.

LA CIUTAT DE GANDESA

Activitats culturals

Gandesa, tot i que no és una capital comarcal dinàmica, sí que com a tal concentra el gros de les principals institucions. Així, trobem a la ciutat el Consell Comarcal de la Terra Alta, la Cambra Agrària, el jutjat de primera instància i el Servei d'Agricultura, Ramaderia i Pesca.

També hi ha certa activitat associativa. Existeixen diferents grups culturals i de caire esportiu, entre els quals destaquen la Societat Unió Gandesana, de dependència privada i inaugurada el 1934, que disposa de diverses sales habilitades per a teatre, ball i jocs i cafeteria en la qual es realitzen activitats recreatives, exposicions i xerrades; l'Orfeó Català/Gandesà fundat el 1983; el Centre Excursionista de Gandesa, i la Societat de Caçadors Vollandins.

Es poden practicar diversos esports a Gandesa en les diverses instal·lacions municipals. Hi ha un camp de futbol, un pavelló polis-

portiu cobert, dues piscines a l'aire lliure i tres pistes de tennis.

Respecte als mitjans de comunicació, el tipus de publicació periòdica és la del butlletí del CETA, i Ràdio Gandesa emet els seus programes per FM.

Gandesa no disposa de cap tipus de museu o arxiu. Hi ha però, dues biblioteques, una de municipal, amb un volum de 13000 llibres, i una altra que depèn de la fundació Caixa de Pensions, inaugurada el 1976 i que té més de 7876 volums.

El folklore

Les tradicions populars festives es conserven i perduren de generació en generació, en part gràcies a l'esperit dels membres de la comunitat. El febrer es celebren durant els dies 2 i 3 les festes religioses de la Candelera i Sant Blai. Els patrons són St. Gregori i la Mare de Déu de la Fontcalda, i els copatrons són St. Fabià i St. Sebastià. El divendres Sant, la gent del poble, va en romeria al Calvari, i els Quintos són els encarregats de dur la Creu de Jesús carregada a les espatlles. El diumenge de Pasqua els Quintos fan una festa tradicionalment a la Fonteta. Pel Corpus és típic engalanar els carrers amb catifes florals; se celebra festa grossa per Sant Joan, cremant fogueres, i entre els mesos d'agost i setembre s'hi fa una concentració de sardanes. El primer diumenge de maig, els gandesans van en romeria a la Fontcalda. Els més valents fan els recorregut (en total 12 km) a peu. La festa és fa en honor a la Mare Déu de la Fontcalda, al igual que es fa la festa major el primer diumenge de setembre en honor a la Mare de Déu. Durant aquestes festes destacava, per la seva força i personalitat, el ball de la dansada gandesana, amb melodia de jota tocada inicialment per rondalla de bandúrries i guitarres i acompanyada per un duet de tamborí i flauta o per instruments musicals diversos. S'iniciava per majorals i els dansaires portaven els típics vestits gandesans i s'intercanviaven presents de coca i barra de massapà. El sentiment arrelat de devoció a la Mare de Déu de la Fontcalda es reflecteix com hem dit abans en els romiatges que els gandesans organitzen al santuari el primer diumenge de maig i el diumenge de la segona Pasqua. Durant aquestes festivitats comunitàries es fan els actes tradicionals de processó,

la missa, la ballada de sardanes i el dinar de germanor.

ALTRES INDRETS DEL TERME

El santuari i balneari de la Fontcalda

El lloc més important del terme de Gandesa, fora de les serres de Pàndols i de Cavalls, és el balneari i santuari de la Fontcalda, al S del terme, a l'engorjament del riu Canaletes, entre les serres de la Mola de Fusta i del Crestall. Es troba en un lloc aspriu i fèrèstec, de difícil accés per una pista forestal de 12 km, i ara també pels túnels de l'antic tren de Prat de Compte, on s'hi poc accedir per Bot.

A la Fontcalda van fer estada els Templers, els quals depenien del castell de Miravet. Amb la decadència d'aquest ordre religiós, el paratge restà abandonat fins que un vicari de Vilalba impulsà amb el suport dels veïns les obres de caràcter comunitari del balneari. És documentat des del segle XIV i a la fi d'aquest segle o principi del següent s'establiren un grup de frares trinitaris procedents de Tortosa.

La Fontcalda, com el seu nom indica, fa referència a una font d'aigua calenta situada a l'esquerra del riu de les Canaletes d'on brolla aigua minero-medicinal a 25° C. Són aigües que duen clorur sòdic, cosa que feu que s'explotessin amb fins terapèutics des del segle XVIII, bé que eren ja conegudes i utilitzades per gent del voltant des de sempre, i potser fins i tot durant època romana. A mitjà segle passat hi havia ja erigits quatre edificis per a cures, amb un total de 52 habitacions. Des de llavors, la fama de les fonts es va estendre arreu de les comarques limítrofes i moltes de les parròquies, cregudes que les aigües del lloc podien fer guarir, assenyalaren un dia per a realitzar els seus respectius romiatges.

L'antiga capella, que en tot cas no és anterior al segle XVI, era davant l'església actual, en l'anomenada casa de l'ermità.

L'actual santuari fou edificat a partir del 1753 i acabat el 1756 segons la data gravada en la llinda per Mn. Antoni Soler. És un edifici neoclàssic amb porta a ponent senzilla, emmarcada de pedra, una nau amb petit transsepte i cúpula i un campanaret d'espadanya. És en conjunt un edifici sobri, però harmoniós, amb quatre altars laterals i cambril. El 1979 es millorà l'església amb nou altar. Al 1982 es portà a

terme una remodelació del cos de l'edifici de l'hostal, la construcció d'una plaça entorn el temple i l'aixecament d'un artístic pont sobre el riu Caneletes.

La capella del Calvari i altres racons

Fora de la vila, hi ha la capelleta del Calvari que recorda l'antic viacrucis monumental. Des d'aquest lloc Cabrera dirigeix dos dels setges de la vila en la primera guerra Carlina.

Gandesa, disposa de meravellosos racons i d'indrets singulars. Aquest és el cas de la Fonteta, situada a 3 km en direcció a Tortosa, on hi ha una àrea recreativa, amb fonts, focs i serveis per a grans i infants sota les magnífiques ombres de pollancres i pins; el salt d'Arnau, saltant d'aigua al riu de les Canaletes, amb els seus alts i profunds estrets; la mola d'Irto, on hi ha les ruïnes de l'antiga capella de Sant Marc, edificada el 1755 i destruïda durant la guerra civil, i les serres de Pàndols i Cavalls.

JACIMENTS ARQUEOLÒGICS

En aquestes terres, els primers pobladors, sembla ser que foren els ilercavons, poblat iber que s'establí a la vall baixa de l'Ebre.

És de gran interès arqueològic el poblat del Coll del Moro, nom popular d'un conjunt de restes prehistòriques situades uns 6 km a ponent de Gandesa, travessades per la N-420. Construït al principi del segle IV aC, s'hi han trobat edificacions superposades d'època romana republicanes i imperials, i una necròpoli tumultuària d'incineració. Sembla ser que s'inicià la construcció al final del segle IX i el començament del segle VIII aC i s'acabà pels volts del

Encara es poden apreciar les restes de les edificacions del poblat ibèric del Coll del Moro on la vida d'altres civilitzacions anteriors ha deixat la seva empremta.

500 ac. Aquest jaciment ofereix una seqüència ininterrompuda d'ocupació dels pobladors que mantingueren contacte amb els de les àrees del Priorat, del Baix Segre i, especialment, amb els del Matarranya i dels Baix Aragó durant més de tres segles, des de l'època ibèrica. S'han pogut trobar ceràmiques fetes a mitjà segle VII aC i objectes de ferro. El poblat situat a la partida rural del Calar, conegut de molt antic per la gran quantitat de murs que hi afloraven i per l'anomenada torre o construcció semicircular, és descrit ja per Bosch i Gimpera el 1913, però no fou excavat sistemàticament fins a les campanyes realitzades entre els anys 1972 i 1976. Les necròpolis foren advertides per Bosch i Gimpera i començà a fer-hi algunes anàlisis l'arqueòleg Dr. Vilaseca el 1953.

L'antiga torre s'alça encara imponent damunt del poblat. Des d'aquí es domina tot el terreny, i el paisatge resulta fabulós.

Tot això fa creure en l'existència d'uns nuclis poblats disseminats, en temps prehistòrics, per la partida del terme gandesà coneguda per les Cendroses, la qual va del Coll del Moro fins a les Guardioles, com ho revelen les nombroses troballes de ceràmica i les monedes ibèriques que mostren una zona habitada molt més àmplia que la que dona el poblament pròpiament dit del Coll del Moro del Calar.

De tots però, el jaciment més espectacular és la torre, de planta absidal i perfil troncocònic,

circumdada per una rampa d'accés amb superfície pavimentada. Té els paraments externs atalussats i notables dimensions. Els murs defensius d'aquest poblat presenten tres línies de construcció superposades, amb amplis passadissos entre elles. La part coneguda permet de jutjar aquest poblat, de base certament preibèrica, com un poblat singular, sense paral·lels pròxims, d'un recinte sinuós i murs amb traçats curvilinis, atalussats, amb predomini sobre els trams rectes. El seu àmbit és molt extens, ja que només el tros excavat i cartografiat, que és el més proper a la torre, ja té uns 400 m².

Més important per a la datació del poblat fou la descoberta i l'estudi de la necròpoli, on hi ha tombes peculiars d'incineració de la primera edat de ferro, que se sobreposen a altres tombes normals dels camps d'urnes. Les tombes més característiques són les formades per petites estructures tumultuàries o empedrats plans de planta circular, amb recinte per a l'urna, aïllats o formant un conjunt alveolar. Altres tombes són d'empedrats anulars, de 2 a 4 m de diàmetre, amb cistes excèntriques de planta quadrangular o bé cistes planes de planta rectangular en doble o triple filera. Els materials recollits i la superposició de tombes han permès de fixar diferents fases que demostren la seva utilització en èpoques en què no es coneixia o s'utilitzava poc el ferro, altres amb ceràmica típica i braçalets metàl·lics del segle VIII aC, que continua amb la introducció d'aixovars i joies d'importació púnica i elements que es poden datar als segles VII i VI aC, i altres de més acostades d'època plenament ibèrica.

Des de la necròpolis, aquest és l'aspecte que conserven les estructures tumultuàries.

EL PERÍODE ISLÀMIC

Des de la batalla de Guadalete, l'any 711, els àrabs envaeixen tots els territoris de la península ibèrica excepte alguns reductes muntanyencs del nord, de s de Galícia als Pirineus. I així comença una nova etapa de la història peninsular coneguda per període islàmic.

La nostra comarca de la Terra Alta resta dominada pels moros des de l'any 714 fins al 1153 any de la reconquesta del castell de Miravet. L'any 809 i el següent el rei Lluís el Pietós travessa els Pirineus i arriba a les nostres comarques; però no consolida les seves conquestes i és expulsat per Abd-el-Raham, fill de l'emir de Còrdova. També hi ha altres temptatives, en diferents períodes, tant de catalans com d'aragonesos o bandes armades com la del llegendari cabdill castellà, el Cid *Campeador*, però totes elles fracassaren o no consolidaren la conquesta definitiva.

Els nous pobladors introduïren llurs costums, creences religioses i la seva llengua. Els àrabs però, respectaren la llibertat de culte fins arribar a formar una nova societat integrada per poquíssims sarraïns de raça pura, molts mossàrabs per casaments mixtos, cristians esclaus i lliures que mantenien els seus costums islamitzats, i una comunitat de jueus.

Entre catalans i aragonesos existí un interès comú i lògic que fou l'eixamplament màxim vers els territoris del sud, i lògicament entraren en litigi perquè ambdós pretenien per a si els territoris de Lleida i Tortosa. Tant per als uns com per als altres, era essencial el domini el seu domini. Eren dues places fortes amb les quals podien dominar la resta de les terres que les envoltaven. La nostra comarca està situada al sud de l'Ebre amb una carena muntanyenca al sud, envoltada pels dos obstacles geogràfics que li confereixen la condició de màxim objectiu estratègic meridional de Catalunya. Per allà passen i s'encreuen les comunicacions que els romans construïren entre Lleida i Tortosa, Tarragona i Saragossa.

La conquesta del castell de Miravet no es produeix fins al 1153, però anteriorment existien temptatives d'ocupar el territori entre Tortosa i Lleida, en diferents moments, tant per part del rei Alfons el Bataller d'Aragó, com del comte Ramon Berenguer III. Pel costat aragonès, Alfons el Bataller pretengué conquerir Fraga i Lleida

l'any 1134. La debilitat sarraïna era cada cop més palesa però servava encara al seu poder aquestes dues places fortes que evitaven l'expansió català i l'aragonès.

El successor de Ramon Berenguer III, el comte Ramon Berenguer IV, va prometre's en matrimoni amb Peronella, filla de Ramir, encara menor d'edat, fet que implicava unir els esforços d'ambdues potències per prosseguir les conquestes de Lleida i Tortosa. Per l'altre costat, va arribar a un acord amb els Grans Mestres de les tres ordres militars (els Calatrava, els Templers i els Hospitalers), successors, segons testament d'Alfons el Bataller, del regne d'Aragó, els quals li feien donació de tots els seus drets per a ell i la seva descendència. A canvi els concedia la possibilitat de repoblar els nous territoris a conquerir. Aquests acords es signaren l'any 1140, i el 1150 el comte Ramon Berenguer IV es casà a Lleida amb la reina Peronella d'Aragó.

Amb la unió de Catalunya i Aragó les conquestes a aconseguir en el futur no representen un condicionament important perquè ambdós exèrcits, malgrat tenir diferents estendarts, van comandats pel comte-rei en una sola direcció.

LA GANDESA D'ABANS DE LA CONQUESTA CRISTIANA

El nucli urbà de Gandesa, fins a l'any 1153 habitat per mossàrabs i moros principalment, tenia també un nucli de cristians captius o professionals i també de jueus. Els àrabs eren els responsables de l'ordre, la justícia, i l'administració. Els cristians podien ser professionals com ara ferrers, fusters o forners, que exercien les seves respectives professions, o bé cristians captius que treballaven la terra com a esclaus dels senyors moros. També existia un petit reducte de jueus, que tenien com a objectiu el comerç i l'artesanía, sense dedicar-se a l'agricultura perquè no se'ls permetia de tenir esclaus al seu càrrec.

De Gandesa no coneixem res abans de la presa de Miravet, que és el primer cop que apareix escrit el seu nom. Però és molt possible que abans d'aquesta data ja existís escrita en grafia pròpia als documents àrabs, perquè disposaven d'una organització administrativa. Malauradament, de l'època àrab, tot ha desaparegut. Per tant ens hem de basar en l'analogia de la història i els corrents d'aquells dies per inter-

pretar i suposar què podia ser la nostra ciutat durant aquells anys. Al llibre de *Toponímia de Gandesa*, pàg. 15, s'explica el següent:

Sobre el topònim de Gandesa existeix una hipòtesi que, si bé sembla fantasiosa, podria tenir un fons de veritat. La nostra zona, durant el món iber, formava part de la Ilercavònia. I dins de la nació ilercavona, existien tres grans pobles no massa distanciat entre ells: Gant-zetzar, Cai-zetzar, i Adeba, citats en els tractats d'història dels romà Plini. Existeix la possibilitat, doncs, que Gant-zetzar hagués canviat la pronúncia per Gant-esa, i finalment s'hagués transformat en el nom actual. Caisertzar podria ser el poblat de Sant Antoni de Calaceit i Adeba el de Batea, o el de Coll de Moro de Borrasquer. Els tres pobles estan perfectament comunicats per lloc estratègic que ocupen.

A més d'aquesta hipòtesi i d'altres existeixen constatacions que demostren que Gandesa com a poble o reducte urbà de més o menys magnitud havia d'existir durant qualsevol civilització que hagués passat per les nostres terres. El nucli urbà, situat dalt d'un promontori, disposa d'aigües abundants al seu subsòl i està envoltat per un altiplà d'unes tres mil hectàrees de terres aptes per a l'agricultura i la ramaderia, i a més, amb òptimes condicions per a la caça major. Des d'una fortalesa construïda al capdamunt del promontori hom podia divisar totes les terres de conreus que l'envolten i els moviments de les tribus o clans enemics que els ataquessin. És un pas obligat de comunicacions al sud de l'Ebre. Aquest riu, si des de Casp a Xerta circulés en línia recta, sense formar la gran volta de Ribarroja a Benifallet, passant per Móra, discorreria pel nostre mateix centre urbà. I com que les comunicacions de mercaderies i persones es portaven a terme principalment pel riu que, en la seva totalitat era navegable fins al mar, quan hom havia de circular per terra, l'encaixonament del riu Ebre entre muntanyes no li permetia ser una bona via de comunicació. És per aquest motiu que per Gandesa passaren els camins de circulació entre Tortosa i Saragossa, entre Lleida i Tortosa, i entre Tarragona i Saragossa. És l'encreuament de les vies romanes, l'Edetana, de Saragossa a Tortosa, i l'Augusta de Tarragona a València a la nostra població i l'indret conegut per la Farola.

Hem afirmat anteriorment que qualsevol civilització que hagués passat per la zona, s'hi

assentés, perquè disposava de terres aptes per als conreus agrícoles, la ramaderia i la caça, perquè dominava des d'un promontori els vessants vers els quatre punts cardinals, perquè era un bon nus de comunicacions i perquè disposava d'aigües al seu subsòl. A aquest darrer punt fou el més determinant per a l'establiment humà. El subsòl de Gandesa és riquíssim en aigües subterrànies. En tot el carrer Major, la majoria de les cases tenen els seus pous sempre amb aigua, en algunes cases es bombeja l'aigua dels seus fonaments i es llença a la claveguera.

El promontori de Gandesa és de terra argilosa i de *sal de moro*. Aquesta matèria produeix permeabilitat i per aquest motiu no hi ha aigua. Però la *sal de moro* s'acaba a l'església per l'est, al Regal per l'oest, al carrer de la Germandat i a l'Avinguda d'Aragó pel nord i a ca l'Inquisidor del carrer d'Horta pel sud. Fora d'aquesta zona existeixen nombrosos pous antiquíssims, actualment tots dins del nucli urbà, que eren els horts del poble.

Les fonts foren el fonament del poblat.

La població disposava, a més, de dues basses situades molt a prop dels murs exteriors. L'una era la que ocupa actualment la plaça de la Verdura, que recollia les aigües del Coll de la Font i els seus vessants. L'altra era la bassa d'en Gaire, desapareguda només fa uns vint-i-cinc anys i transformada en parc. Les seves aigües venien del vessant entre la font del Blanco i la font de Xacó i el Calvari. Aquestes aigües servien per a abeurar els animals de càrrega i el bestiar, i s'hagueren de construir paral·lelament al nucli urbà quan la ramaderia era la peça fonamental de l'economia de les societats autosuficients.

EL RECINTE URBÀ DE GANDESA L'ANY 1153

Degut als pous antics de la població i de la forma arrodonida del nucli urbà, poden explicar l'evolució urbanística del poble al llarg dels anys. Existeixen una primera línia de pous que aleshores envoltaven el recinte urbà, que eren les alqueries àrabs trobades en el moment de possessionar-se Ramon Berenguer IV del castell de Gandesa. Aquestes eren el pou de Sunyer situat a l'actual casa de Serrano Sunyer; el pou de l'Escolà, situat a ca l'Escolà, etc, i el del Molí

de la Vila. Aquest pou, fou segurament un pou comunal, com posteriorment també ho va ser el molí d'oli, que produí rendiments econòmics a l'església de Gandesa. No es descarta la possibilitat que aquest molí hagués estat una de les propietats per les quals l'ordre del temple havia de rebre els corresponents censos o delmes, com ho diu la carta de poblament.

EL RECINTE URBÀ DE GANDESA A PARTIR DE LA REPOBLACIÓ

La delimitació del poblat el 1185, quan es començà a repoblar de cristians de la Noguera, podria ser així:

Pel sud, l'actual carrer de Santa Maria, formava els murs exteriors; per l'est, el carrer Major, pel nord, el carrer de Sant Antoni per baix, i el carrer de la Germandat per dalt, i era el carrer de la Parra, també el mur exterior.

I per la banda oest estava ben delimitat per l'actual costa del castell que puja del carrer de Call fins al de la Germandat.

A partir de la repoblació es construeixen l'església i els murs exteriors, s'eixamplen fins al carrer Carnisseries, i per protegir la portalada de l'església havia d'existir un tancament entre els carrers Serrano Sunyer i l'Embadal. Es creu que el bloc de cases en front a l'església formaven un bloc d'habitatges senyorials.

Possiblement el mur estava construït fins a l'actual plaça de la verdura i un portal entre l'actual casa del Frare i casa Borretes.

Ben segur es configurà tot l'actual carrer Germandat, com a muralla, fins a la costa del castell. La banda oest s'ha mantingut pràcticament idèntica al llarg dels segles. Extramurs de la banda sud, entre la Presó i el carrer del Pou Nou, s'instal·là la comunitat jueva, a la qual es prohibia viure dins el recinte urbà. I així encara el carrer conserva el nom del Call.

EL NUCLI URBÀ A PARTIR DE LA PRESA DE POSSESSIÓ DELS HOSPITALERS

A partir del 1317, quan l'Ordre del Temple de Salomó es rendeix al castell de Miravet, i l'Ordre de l'Hospitalet de Sant Joan exerceix la direcció política, jurídica, social i administrativa de Miravet, Gandesa viu un gran esplendor. Es converteix en la capital de la castellanía d'Amposta, quan les possessions de l'Hospital

queden dividides en dues gran províncies. La concessió dels bens del Temple a l'Ordre de l'Hospital acumulà en el càrrec del primer dignatari dels sanjoanistes a Catalunya un gran nombre de comandes de Catalunya per a les quals junt amb les d'Aragó i València, es fa necessària una divisió territorial. En termes generals, la banda dreta de l'Ebre era una província coneguda com la Castellania d'Amposta, i la de l'esquerra com a Gran Priorat de Catalunya. Això ho establí el gran Mestre de Sant Joan en el document redactat a Gandesa i datat el 26 de juliol de 1319.

A la tardor del mateix any es casaren a Gandesa, a la nostra església parroquial, l'infant Jaume, fill del comte-rei Jaume II el Just, i la filla del rei de Castella, Ferran IV l'Emplaçat, dita Elionor. Amb motiu de les noces reials, una població d'entre 700 i 800 habitants que en aquells dies tenia Gandesa, havia d'albergar la comitiva reial, possiblement amb més de 150 persones d'alt rang i l'escorta. Per això, s'hagueren de construir nous habitacles i un gran menjador, que no podia ser l'actual castell a causa de la seva reduïda capacitat. La cort d'aquells dies era itinerant i seguia el comte-rei una allau de consellers, servidors i cavallers.

Creiem que l'Ordre de Sant Joan, amb la incorporació de noves comandes d'Aragó i València i essent Gandesa la seu del Gran Castellà, hagué de construir un palau nou. Creiem que la seva ubicació fou entre els carrers de Santa Maria i Carnisseries, l'actual casa l'Inquisidor. El carrer d'Horta devia ser el mur de tancament del castell. També cap la possibilitat que se n'haguessin de construir dos, de palaus, i l'altre podria haver estat situat a l'antiga casa dels Liori. Segons la carta de poblament, haviad'existir també un palau adossat a l'església i que donava al carrer Carnisseries com a muralla i tenia l'entrada a la plaça de l'Església, on actualment està l'edifici de Ca la Vila antic.

Anteriorment havia dit que en aquells moments Gandesa podia tenir entre 700 i 800 habitants. A aquesta conclusió s'hi ha arribat pels focs que el nostre castell tenia el 1359, segons el cens de Cervera, que eren de 152. Però és segur que a principis de 1300 Gandesa tenia més habitants que al 1359, any de gran mortaldat a causa de la pesta negra o grànola. La població de Catalunya minvà molt considerablement fins arribar, segons autors, a morir

entre el 30 i el 55% dels seus habitants. Per tant, aquests 800 habitants constitueixen una dada molt aproximada, si comptem uns 4 habitants per foc, a més de moros i jueus.

LA LLENGUA ABANS I DESPRÉS DE LA DOMINACIÓ ÀRAB

L'assimilació dels àrabs fou molt lenta a partir del moment de la dominació. La majoria dels moros solien prendre per concubines o per mullers les esclaves del nord. Això va provocar el manteniment de gran part de la sang europea. Als cristians o indígenes no se'ls permetia el casament amb mores o filles de moros, i havien de casar-se amb dones de la seva raça. La raó d'aquest fet era que als cristians, contràriament al que succeirà amb l'entrada dels Templers, no se'ls acceptava la conversió al mahometanisme. Els mahometants pagaven menys que els cristians i les conversions minvaven els ingressos de l'erari públic.

D'altra banda, els jueus, mantenen la seva llengua, els seus costums, la seva religió i només quan convenia als seus negocis empraven la llengua àrab, que també la coneixien. Lògicament l'administració i la justícia només usaven l'àrab. No sembla probable que el poble baix usés habitualment l'àrab tot i que els sabia.

Per tot aquest fenomen, sembla que havia d'existir una llengua oficial i una llengua popular molt influïda per l'àrab. Sembla que els fills dels matrimonis mixtos, entre cristians i moros, havien de ser bilingües, perquè habitualment els fills empen la llengua de la mare, però per la seva condició de moros havien de conèixer també l'àrab. Poc a poc aquesta llengua s'anà imposant tot i que amb un claríssim accent de la terra. Els mateixos exèrcits àrabs també eren de nombrosos soldats cristians. És famós l'exèrcit del Cid Campeador, integrat per gent d'ambdues races. Això no representava cap vergonya ni per als mahometans ni per als cristians. Precisament foren els almoràvits, molt fanàtics i integristes, uns anys abans de la caiguda mora de les nostres terres, els que prohibiren el servei dels cristians al seu exèrcit.

A partir del 1185 comença la repoblació, segons afirma Font i Rius. De fet, però els pobladors arriben a onades i creiem, encara que basant-nos en supòsits en el fet lingüístic que

són dues les grans migracions de repobladors que arriben a la comarca. La primera, de gent arribada de la Noguera, i la segona de la gent del Pallars.

LA CRISTIANITZACIÓ

Els musulmans van dominar la nostra comarca i altres territoris catalans durant uns 400 anys, fins que les tropes de Ramon Berenguer IV, Comte de Barcelona, alliberà la comarca nostra. Això succeí l'any 1153 amb la conquesta de la fortalesa del Castell de Miravet.

Per a tal operació Ramon Berenguer IV tenia la col·laboració de l'Ordre del Temple. Féu cessió de tot el territori que comprenia el domini de la fortalesa del Castell de Miravet, a la milícia del Temple.

Totes les temptatives armades per conquerir les nostres comarques anteriors a Ramon Berenguer IV es veieren frustrades. És a partir del seu comandament, un cop enfortits els seus exèrcits gràcies a la unió entre Catalunya i Aragó. Per altres costat, els àrabs vivien una sensible decadència i la seva debilitat era cada dia més palesa, fins a l'extrem que s'hagueren de declarar feudataris del comte-rei i restar sotmesos a la seva protecció.

L'any 1134, Ramon Berenguer IV atorgà a l'Ordre del Temple el privilegi del domini de les conquestes i també a aquells servidors que combatessin al seu favor. Posteriorment els atorgà rendes i censos i els concedí el dret d'ús de la cinquantesena part de les cavalcades dels seus territoris per a emprendre expedicions de guerra a la península. A més, un cop conquerides els eximeix de lleuda*, costum* i peatge* (significat a la carta de poblament).

Els àrabs catalans, ja debilitats per la possessió exercida per Aragó i Catalunya es retiraren de la població. A la fi Tortosa passà a mans del comte-rei el 31 de desembre del 1148. La repoblació amb gent de la Catalunya Vella resultava difícil perquè els senyors feudals del nord no deixaven marxar els seus súbdits, i només quan aquests rebien unes compensacions reials possibilitaven la sortida de part de la seva gent. A l'indret d'origen eren serfs, gairebé esclaus al servei exclusiu del senyor. A la Catalunya Nova se'ls concedia la llibertat, se'ls donaven terres de les quals eren propietaris.

Als àrabs se'ls concedeix un tractament

gairebé igual al que gaudien anteriorment, amb la conservació dels costums i la religió. Altrament, el territori hauria quedat despoblat i els senyors haurien percebut unes rendes inferiors per les seves noves conquestes en no disposar de prou mà d'obra.

Aquests fets demostren les dificultats repobladores i també la bona especialitat dels pagesos moros, en concedir-los tants beneplàcits que poc podien divergir dels que anteriorment tenien.

Mequinensa també passà a mans del comte-rei i el camí quedava obert per ocupar el fortíssim castell de Miravet i les localitats de la Terra Alta i la Ribera d'Ebre que en depenien.

Un cop els de l'Ordre del Temple foren senyors de la comarca, anys després anaren concedint cartes de població, perquè els templers tenien especial interès en posar la comarca en condicions de prosperitat. Així ho confirmen les cartes de població que anaren atorgant com a senyors que eren, promocionant la immigració de gent amb voluntat de sacrifici, per a treballar les terres que els àrabs abandonaren en alliberar els cristians les nostres terres.

LES CARTES DE POBLAMENT

Ramon Berenguer IV i el seu successor havien consolidat la conquesta del territori que envolta Gandesa i l'actual Terra Alta.

És gràcies a la toponímia que disposem de la certesa que un grup d'àrabs o mossàrabs de la nostra comarca es refugiaren a la muntanya situada al darrera de Puig Cavaller, entre la Vall de Navarro i Bot, coneguda pels gandesans com els Voladins. Allí es refugiaren, doncs, els reductes de mossàrabs gandesans i d'altres poblacions que no acceptaren la llei dels nous senyors de l'Ordre del Temple de Salomó. A l'Ordre del Temple se li encomanà la tasca de l'organització social, política i administrativa, a més de la seva defensa en contra dels possibles atacs sarraïns.

És a partir del 1185 quan comença el repoblament efectiu de cristians on, sembla ser, no existien ni esglésies, ni poblats. El que hi havia fins aquell moment era la resta de població mora i mossàrab principalment i alguns jueus, amb els seus serveis religiosos i costums però dirigits des del 1153 per uns nous senyors, meitat monjos, meitat guerrers, de l'Ordre del Temple.

Amb l'escassa població existent en aquells dies, les bandes de cavallers d'un i altre bàndol podien circular i saquejar on els vingués de gust. Només els castells o els pobles estaven mínimament defensats.

Davant d'aquest fet calia abans assegurar militarment els territoris més allunyats i amenaçats, i posteriorment repoblar l'interior.

Diferents historiadors hi han dit la seva, uns a favor que els territoris d'Horta, de Batea i de Gandesa eren catalans, i altres que eren aragonesos. El precedent històric és significatiu: el comte-rei havia d'acontentar uns i altres, perquè els aragonesos sempre havien desitjat per a ells aquests territoris fronterers que els donaven una sortida al mar en direcció a Tortosa, i per als catalans, era una conquesta continuació geogràfica de Lleida vers el sud, i a més, repoblats per gent de les seves comarques pirinenques. Horta havia estat independent i, més que la catalanitat o aragonesitat, reclamava la seva independència administrativa. Admetre la catalanitat la feia dependre dels Templers i posteriorment dels Hospitalers, i conseqüentment de Gandesa, perquè allí hi tenien la seva seu administrativa i la Cambra del Gran Castellà d'Amposta.

LA CARTA DE POBLAMENT DE GANDESA

Gandesa té dues cartes de poblament. La primera del 13 de març de 1192 i la segona redactada dos anys més tard, concretament l'abril del 1194. La redacció és idèntica en les dues i la segona eixampla només el dret d'alineament de les heretats, salvat el dret senyorial de templeig durant deu dies, que es coneix com a dret de fadiga i prelació. A més, hi ha nous atorgants, ja que mentre que a la primera els primers signants foren el Mestre del Temple dels territoris de Provença i Espanya, a més de Bernat Claret preceptor de la Casa de Gardeny, a la segona apareix el lloc de Gardeny, el preceptor de Miravet i Tortosa, Guillem de Santa Pau. A la carta, doncs, hi signa la màxima autoritat de l'Ordre del Temple, el seu Gran Mestre, i a la vegada el governador del territori, conegut per preceptor. En temps posteriors sobretot durant l'època hospitalera, se'ls coneix com a comanadors. A les viles, però, també existien els batlles com a màxima autoritat mu-

nicipal i eren persones de confiança, civils o militars, del preceptor.

El primer canvi es comprèn pel fet que el repoblament que de forma efectiva s'havia produït des del 1185, en arribar al 1194, algú hauria pogut vendre les terres que li havien atorgat en el moment de la seva arribada com a repoblador i fer-ne un negoci substancial. Així, els senyors del Temple disposaven de deu dies amb els quals podien pressionar el venedor o, fins i tot, fer-lo desistir.

El segon canvi, l'aparició com a signant principal del preceptor de Miravet juntament amb el Mestre de l'Ordre del Temple, es creu que es degué a una reclamació lògica de Miravet perquè, essent Gandesa inclosa dins la carta de donació del comte-rei a la batllia de Miravet, aquesta no hi apareixia com a signant principal, ni tampoc secundari i, en canvi, sí que trobem el preceptor de Tortosa.

Com a signants secundaris a la primera carta intervenen els preceptors de Corbins, de Montsó i de Tortosa. A la segona hi intervenen el preceptor d'Ascó i el d'Horta, també de manera més lògica perquè eren els veïns immediats dels territoris de Gandesa.

TEXT DE LA CARTA DE POBLAMENT DE GANDESA

1192, març, 13

Carta de Poblament atorgada per Fra Ponç de Rigalt, Mestre del Temple i Fra Bernat de Claret, Preceptor de Gardeny, als habitants de Gandesa. Fan donació de l'honor (de la propietat) de Gandesa, dins el terme de Miravet, amb totes les seves pertinences a un grup de cinc homes, per treure-hi i establir-hi pobladors sota cens de cultiu i segons costum dels pobladors d'Horta. Els concedents retenen els forns, els molins, els drets de justícia, l'host i altres drets senyorials.

Text traduït del llatí de *Cartas de Población y Franquicia* de J. Mª Font i Rius, doc.191

Tot volent deixar constància a l'eternitat, encomanem a la memòria de les lletres i serà donació sempiterna que és lliurada en aquest document corroborat. Així doncs, jo, Ponç de Rigalt, per la gràcia de Déu, Mestre de les parts de Provença i d'Espanya de la Casa de Milícia del Temple, i jo, Bernat de Claret, Preceptor de

la casa de Gardeny amb tot el convent de frares del mateix lloc, us donem i concedim a vosaltres, Miró de Cròcia i Bonet d'Artesa i/o? (dive) Bernat Rafard i Joan Llong i Miró Torbau i als vostres, tota aquella propietat, erma i poblada, que tenim o hem de tenir per alguna raó a Gandesa i en tot el seu terme, exceptada aquella la nostra propietat dominical que allí tenim i que allí retenim. L'honor esmentat (la propietat esmentada) està dins el terme de Miravet, el qual us donem i concedim de manera que el repobleu amb benignitat envers la nostra fidelitat i la vostra i per tal que hi envieu i hi establiu pobladors concedint-los una parellada(1) fins a XXIII cafissades(7). Tot aquest honor el donem a vosaltres i als vostres amb les entrades i sortides i amb totes les seves pertinences i milloraments, a saber, amb els tossals, les garrigues i els boscos, i amb les aigües corrents i discorrents i les zones de roca, amb els drets de caça i de descobriments i amb totes les coses que pertanyen al costum de l'home de la manera que millor pot dir-se o entendre's, per fer totes les vostres voluntats a perpetuïtat i també amb les pastures de manera que les tingueu a través de tot el terme abans esmentat, o en el futur. Entès que us donem i concedim tot l'honor esmentat de manera que el pobleu bé vosaltres i els vostres successors, i cadascun dels pobladors que allí hi hagi, per cada parellada de terra, cada any ens doneu a nosaltres i als nostres successors un cafís(6) de blat, mig d'ordi i mig de blat meitadenc com a cens anyal per la festa de Sant Miquel en els mes de setembre. I retenim allí els molins, els forns, i els seus contractes i els nostres drets existents i l'exèrcit sobre la gent sarraïna i els seus delmes o primícies. I que, una vegada fet aquest cens i usatge, després no sigueu oblidats ni gravats per cap altre usatge o servei. I que tingueu i posseïu i dugueu a terme amb seguretat i amb eficàcia tot l'honor esmentat amb totes les seves pertinences i milloraments de la manera que millor pot dir-se i entendre's, de manera que cadascun dels pobladors que allí hi hagi facin el cens esmentat i l'usatge com a quedat dit més amunt, en propra ocasió. I que cada parellada de terra pugui produir XXIII cafissos(6) de gra de tota mena. Encara afegim que ens sigueu fidels i rectes a nosaltres i als nostres successors i rectes a l'esmentada població i en el nostre dret perpètuament, després sigueu vosaltres i els vostres successors immunes i lliures de tot altre servei i usatge. I

nosaltres garants i defensors contra tota mena d'homes i dones, excepció feta de la nostra perpètua sobirania i la nostra senyoria que retenim allí. Ara bé, tots els pobladors que estiguin allí, que responguin sempre a la casa de Gardeny i a la casa de Corbins i als frares que allí serveixin Déu en el futur. I també retenim allí les fires i les quintes(2) i les cavalcades(3) i les lleudes(4) i peatges, mercats i altres drets senyorials nostres com ens correspon mantenir; i que tingueu tota l'esmentada propietat segons el costum que tenen els pobladors d'Horta i compleixen sense cap interdicció.

S'ha fet el III dia dels idus de març, any del Senyor 1192.

Signe de Ponç de Rigalt Mestre, per la gràcia de Déu, de les parts de Gardeny que fem escriure aquest document i signar els testimonis conjuntament.

Signe de Giralt de Caercino. Signe d'Arnau de Cerdana, preceptor de Corbins. Signe d'Arnau Oliquido Monte, preceptor de la Casa de Montsó.

Signe de Benzo, preceptor de Tortosa; testimonis d'aquest document.

Pere Escrivà, que ha escrit i ha fet aquest document el dia i any més amunt indicats.

Rectificacions de la segona Carta de data de l'abril 1194

La primera carta l'atorga Ponç de Rigalt com a Mestre del Temple i Bernat de Claret com a preceptor de la Casa de Gardeny. La segona es atorgada pel mateix Ponç de Rigalt, però amb Guillem de Sant Pau, preceptor de Tortosa i Miravet. Els destinataris són els mateixos tant d'una com de l'altra. El text necessari de la carta és el mateix, en excepció de:

a) *anona seminata*(gra de tota mena) de la primera carta i a la segona diu només *seminatura*, però hi afegeix *medium tricci et medium orde* (meitat de blat i meitat d'ordi).

b) a la segona carta, al final del text hi ha una indicació sobre vendes i empenyoraments que diu el següent: *però si algun dels pobladors volgués vendre o empenyorar o alienar d'alguna manera l'honor esmentat, que ho faci saber durant el temps de 10 dies als frares del Temple de manera que tinguin l'honor esmentat en preu que un altre vulgui donar. Però si no el volgués retenir, que tingui llicència de vendre i d'empenyorar tots els homes exceptuats els militars i*

els clergues, salvada la fidelitat a la Casa del Temple. (Dret de fadiga i prelatió).

Signe de Ponç de Rigalt... de Guillem de Sant Pau... de Pere Radulf... de Fra Falcó preceptor d'Ascó, de Benet Aymeric preceptor d'Horta... de Joan d'Aragó... de Pere de Castell Nou... de Miquel Prevere que ha escrit aquesta carta el dia i any més amunt indicats. (I hi ha la dècima línia amb lletres raspades i superposades).

Tots els pobladors de Gandesa responguin de cada parellada de terra un cafís mig de blat i mig d'ordi segons la mesura de Lleida, sense excepció.

NOTES:

(1) Parellada o superfície de terra que llaura una parella de bous en un dia, però que segons la nota (5) podia produir 24 cafissos de gra i una cafissada podia equivaldre a uns 3 jornals actuals. També podia interpretar-se com a parcel·la, tros o finca.

(2) Quintes o dret que sobre la venda o concessió d'alguna propietat, percebia el Senyor de la terra o el monarca del regne i que consistia en la cinquena part del seu valor.

(3) Cavalcades o serveis que havien d'efectuar els receptors de les propietats a favor del senyor o del rei, sortint amb les seves cavalcades en defensa del territori.

(4) Lleudes o compensacions que hom podia percebre quan per actes no lligats al servei personal del rei, el seguien en qualitat de comitiva militar.

(5) Una Parellada pot produir normalment 24 cafissos.

(6) Cafís o mesura de gra equivalent a 168 quilos aproximadament.

(7) Cafissada.

(8) Barcella o mesura equivalent a una sisena part d'una quartera, o sigui, uns 7 quilos.

(9) Quartera o mesura de gra que pesa entre 40 i 45 quilos.

(10) Hectàrea: S'hi sembren uns 150 quilos de gra que produeixen 20 vegades més, o sigui, 3.000 quilos.

EXPLICACIÓ D'ALGUNS PUNTS DE LA CARTA

DONACIÓ DE TOT EL TERME EXCEPTE DE LA NOSTRA PROPIETAT DOMINICAL

El Mestre del Temple fa donació als cinc

repobladors de tot el terme municipal, *erm o poblat, excepte de la nostra propietat dominical que tenim i volem retenir*. Les propietats de terra retingudes: són aquelles de les quals la toponímia ens ha reservat el seu nom com a propietats del senyor o senyors de la vila. I aquestes són la *Senyoria*, que era la propietat situada entre el portal de Corbera i el Coll de les Forques. Des de la Farola, passant pel carrer de la Mare de Déu de la Fontcalda i el polígon industrial, que anava a parar al Coll de les Forques. L'altre era el *Pla d'en Senyor*, entre l'Hostal de Pere Manyà, la Societat, les Escoles i acabava on estava situada la Creu Coberta originalment, i delimitada pel sud per la carretera de Batea. La tercera propietat era el *Domenge*, que coincideix amb els límits actuals i de fàcil reconeixement perquè són terrenys rústics lluny del centre urbà.

A més d'aquestes propietats rústiques, terres de bona qualitat i prop del nucli urbà, el Temple es va reservar la sobirania de l'església i el cementiri. No hi consta a la carta, però, lògicament, que els moros havien de disposar d'aquests serveis encara que fossin molt primaris, els quals es millorarien posteriorment fins la construcció de l'església, la façana que encara conservem i que data d'uns 30 anys després de la carta de poblament.

CENS QUE HAVIEN DE PAGAR A L'ORDRE DEL TEMPLE

El cafís era una mesura equivalent a 24 barcelles i aproximadament cadascuna pesava uns 7 quilos. Un cafís pesava aproximadament uns 168 quilos de gra.

1. La terra que es concedeix a cada repoblador és de fins a 24 cafissades, que representen una finca d'uns 72 jornals o dies de llaurar, d'unes 29 hectàrees actuals.

2. El cens que el pagès ha de pagar al Senyor és d'una dotzena part del fruit recollit.

3. A la primera carta del 1192, diu que s'accepta gra de tota mena, però a la segona especifica "*meitat de blat i meitat d'ordi*". Això probablement es degué al fet que el preu que es pagava per un tipus de gra era superior a l'altre o potser la producció inferior i per això el pagès del pagès que no coincidia amb la del Senyor, se'ls obligà a sembrar la meitat de cada tipus de gra, i per oficialitzar-ho, ho estipularen per escrit a la nova i definitiva carta.

RETENCIONS DE FIRES, CAVALCADES, LLEUDES, PEATGES I MERCATS

Les fires i els mercats eren les activitats mercantils que proveïen la població. Les viles d'aquells dies tenien pocs habitants i ordinàriament els marxants, generalment jueus, anaven pels masos i a la plaça pública a vendre els seus articles. Els senyors, abans els moros i posteriorment el Temple, percebien un impost i per aquest motiu es retenien la vigilància i el cobrament estipulat corresponent. A Gandesa, a petició del comanador de Miravet, el rei Jaume I li atorgà la concessió d'exercir mercat l'any 1235. Aquest mercat, el comte-rei Jaume I, el concedia als gandesans en facultat perpètua de celebrar-ne els dimarts. El 1338 el comte-rei Pere el Cerimoniós concedeix la facultat de celebrar fires tots els anys durant quinze dies continuats que començaran el dia de Sant Martí (11 de novembre).

Les *quintes* eren el dret que els Senyors del Temple es reservaven quan algun dels pobladors pretenia vendre a un altre alguna propietat, i en percebien la cinquena part del valor pagat.

L'Ordre del Temple tingué un gran poder financer, i durant la seva existència acumulà grans tresors. Foren els banquers i patrocinadors de la majoria de les empreses del comte-rei i, a canvi, rebien interessos en diners i en espècies. Així s'escriu com Alfons I, hereu de Ramon Berenguer IV, el 1162 va ser coronat rei quan tenia 8 anys. Els seus tutors, Guillem Ramon de Montcada i Guillem de Torroja, van demanar un préstec de 1.200 morabatins al Mestre del Temple, Arnau de Torroja, i aquest va exigir com a penyora la meitat de totes les rendes d'Ascó, la meitat de la lleuda de Lleida i la meitat de la quèstia (tributs en diners o fruits que el senyor cobrava dels seus súbdits) dels jueus i sarraïns lleidatans. L'any 1169 el rei tornà a demanar un préstec de 5.000 morabatins i, com a penyora, els lliurava els castells d'Ascó, Serós i Riba-roja amb totes les seves pertinences i rèdits. Al document s'expressava paradoxalment que el préstec era totalment gratuït i sense possible engany.

Aquesta forma d'actuar de l'Ordre del Temple els portà a la tragèdia i al seu fi, l'any 1312 per la butlla papal *Vox in excelso audita est*.

Les *cavalcades* eren els serveis obligatoris que els receptors de la carta de Poblament

havien d'efectuar quan el senyor els reclamava per la defensa del territori. Les cavalcades era el reclutament immediat sol·licitat pel Senyor per perseguir o foragitar els moros incursionistes. Aquest dret, hi eren obligats tots els homes de 16 a 60 anys i que havien de concórrer armats i vestits, si bé els queviures els portava el convocant i, a més, aquest es comprometia a redimir si queia presoner dels moros.

Les *lleudes* eren les compensacions o tributs que podien percebre per les mercaderies transportades del territori atorgat i que hom podia rebre quan, per actes no lligats al servei personal del rei, el seguien en qualitat de comitiva militar.

El *peatge* és el dret que hom havia de pagar per passar per un camí o un pont. Aquest va ser un dret comú que el propietari d'un pas feia pagar a qui hi transitava al qual, al seu torn li era convenient per evitar donar un tomb i estalviar hores de camí. Tenim entès, per haver-ne sentit parlar, però no disposem de documentació, que a la Costa del Molí existia un pas sobre el riu Canaletes on s'havia de pagar peatge per passar-hi.

CONCESSIONS I PRIVILEGIS REIALS CONCEDITS A GANDESA

Allà per l'edat mitjana la vila de Gandesa va ocupar un paper ben destacat en el nostre país i ho prova les concessions que els nostres monarques, van atorgar a la vila de Gandesa.

El nom i prestigi adquirit en aquells temps per la vila, eren i es cotitzaven tan al, com per a celebrar-hi les desgraciades esposalles de l'infant i primogènit de Jaume II, amb la infanta Leonor de Castella, filla del rei de Castella Ferran IV. El 17 d'octubre de 1319, quatre mesos abans de l'assemblea dels Hospitalers, es va celebrar a l'església parroquial de Gandesa un pompós casament que va reunir del millor de la península. A l'infant Jaume, el volien aparellar amb la princesa Elionor, però l'infant tenia una vocació frustrada, la religiosa. Abans de consumir-se el casament presidit pels arquebisbes de Tarragona i Saragossa, En Jaume sense pensar-s'ho dos cops, va deixar plantada la núvia i tothom bocabadat i va fugir.

Però amb les presses, En Jaume s'oblidà damunt l'altar un dels guants que portava. De la paraula quant va derivar en Gandesa, segons

explica la llegenda.

També per aquells temps es féu la reunió de Corts Generals de la corona d'Aragó convocades per Pere III l'any 1337.

Segurament que una de les causes que motivaren aquests episodis, fou la situació. Gandesa té l'encreuament de les vies de comunicació, entre Catalunya, València i Aragó que formaven l'antiga Corona d'Aragó.

1220. El comte-rei Jaume I l'any 1220 des de Fraga, va concedir a la vila de Gandesa, autorització per a celebrar-hi mercat setmanal davant de testimonis tan autoritzats i importants com eren Ximénez de Urrea i Ximénez Pérez, dos prohoms d'aquella època.

1220. Jaume I el Conqueridor també el mateix any, concedeix a Gandesa, permís per a instal·lar forns de pa.

1235. Jaume I de Lleida estant, concedeix als prohoms de Gandesa facultat perpètua, per a celebrar mercat tots els dimarts sota la seva protecció. El document porta data del 21 d'octubre del 1235.

1313. De Gandesa estant el comte-rei Jaume a 29 de juliol del 1313 concedeix a Bernat Llorenç clergue de Gandesa, permís per a posar ponts o perxes de fusta dintre del clos de la vila de Gandesa, a través de la via pública, a condició que sien prou elevats que no impedeixin la llum ni el pas de les cavalcadures i homes armats. (Això indica com veurem més tard a la HISTORIA, que les cases estaven comunicades per ponts elevats).

1338. El comte-rei Pere el Cerimoniós, a instàncies del Castellà d'Amposta, concedeix als jurats i prohoms i a la universitat de Gandesa per al millorament de la vila, la facultat de celebrar fires tots els anys, durant quinze dies continuats, que començaran el dia de Sant Martí.

1337. Pere III el Cerimoniós amb ocasió de celebrar Corts i Parlament a Gandesa, féu donació de les aigües de la Fontcalda a la Vila

1341. El comte-rei Pere el Cerimoniós, expedeix un document a instància dels jurats i prohoms de Gandesa concedint-los la facultat d'imposar "sisà" sobre el pa, el vi, la carn i tots els queviures, no sols als veïns de la vila sinó també als forasters. La fi d'aquesta concessió reial és ajudar a l'erecció de les muralles i torres i fossats per a la defensa de la vila.

LA HISTÒRIA

La història de Gandesa comença, com a mínim, en el segle VIIIè abans de Crist. El moment més important, potser de tota la nostra prehistòria. Aquell en què l'eminent historiador Ramon d'Abadal a "Els precedents a la història de Catalunya" ens diu "fou pels vols del segle VIIIè abans de Crist que procedents de Suïssa acampaven entre els caps fluvials del Rhin i del Roine, arribaren als Pirineus, i ells saltaven pels colls empordanesos unes bandes indoeuropees que s'havien d'estendre sobretot per les planes altes i baixes, del territori comprès entre el mar, l'Ebre i Cinca". Són gent coneixedors del ferro, portadors d'una nova civilització. Pel seu ritual religiós d'incinerar els cadàvers anomenats gent de "camps d'urnes" o pobles incineradors. Aquests són evidentment els primers establints de Gandesa del Coll del Moro. D'aquí perteneixen els nostres orígens, els orígens de Gandesa.

Un cop destruïda la Gandesa ileravònica del Coll del Moro pels romans, comanats pel propi Marc Ponci Gato pretor de la Hispània Citerior l'any 195 abans de Crist, els supervivents a la matança n'alçaren el nou poblat de la Gandesa ileravònica a l'actual assentament de la Gandesa d'avui arraulida sobre el contrafort i a l'ombra de Puig Cavalier.

La història de Gandesa, en sentit estricte de documentació escrita, no comença fins el 1153, quan el lloc fou donat a l'ordre dels templers.

En època àrab Gandesa era ja un centre de poblament amb el seu castell propi, que el 24 d'agost de 1153 fou donat pel comte Ramon Berenguer IV a Pietro Della Rovere, mestre del Temple de Provença i d'Hispània, com a part integrant del gran terme de Miravet. Si bé el domini dels moros a Gandesa durà més de quatre segles, només en resten indicis en la troballa d'algunes monedes a la partida dels Perdigons.

Tot i que amb la conquesta o nova organització del segle XII es va respectar la població àrab d'aquest sector, sembla evident que molts antics habitants van deixar el país i que la terra va quedar molt poc poblada. Això explica l'interès dels templers per a cercar nous pobladors, reflectit en el seguit de cartes de poblament que van expedir a partir del 1180. La carta de poblament de Gandesa fou atorgada el 15 de març de

1192 com ja hem vist, a cinc conreadors, els quals es degueren de repartir part de les terres no conreades, mentre que d'altres ja devien conrear-les els moros que restaren al lloc. El 1194 hi ha una nova carta de població o concessió de terres a nouvinguts, cosa que indica un esforç de repoblament que anà seguit de l'erecció del seu magnífic temple romànic de l'estil o modalitat anomenat de l'escola lleidatana, del qual ara sols queda la portada.

Del primitiu castell de Gandesa, no se'n tenen notícies fins al segle XIV, quan s'havia reedificat o es trobava ja dins la població actual. En realitat, el castell històric documentat era una fortalesa palau aixecada pels templers que ha deixat el seu nom a un carrer actual de la vila i de la qual només queden alguns murs antics que foren aprofitats per a bastir cases més modernes.

L'any 1313 Jaume II donà permís per a construir ponts per sobre de les cases de la població per a la seva millor defensa i per a la mobilitat dels defensors.

Ben aviat la vila de Gandesa es va convertir en la població més important del gran domini templer, conegut per la batalla de Miravet, de la qual era centre administratiu. El 1319, poc després que el bens dels templers hagueren passat als hospitalers o sanjoanistes, es van promulgar els *Costums de la batalla de Miravet* o lleis que imperaren en les poblacions de la zona. Gandesa fou des de 1318 el domini de la castellanía d'Amposta més destacat.

Els primers anys del segle XV, tot just mort Martí l'Humà, la vila de Gandesa fou escollida com a lloc de reunió dels representants de Catalunya, el País Valencià i Aragó per a iniciar les gestions que havien d'acabar el 1412 amb el discutit Compromís de Casp.

El 1639 trenta-sis soldats de Gandesa participen en el famós setge de Salses i l'any següent Gandesa s'aixecà contra el comte duc d'Olivares i el rei de Castella, a despit del consell de Tortosa i de molts pobles sotmesos als hospitalers, partidaris de la causa castellana. Gandesa no sols es va sotmetre a les tropes del marquès de Los Vélez sinó que va acollir molta gent de Xerta i de Benifallet, obligada a emigrar del seu poble per l'exèrcit castellà.

Aquesta posició de Gandesa i la seva participació en fets bèl·lics com l'assetjament d'Horta foren la causa que, després de l'assalt de

Batea dut a terme per l'exèrcit castellà del marquès d'Hinojosa, procedent d'Aragó, a mitjà gener del 1643, seguit d'una cruel repressió, els gandesans, per por de les represàlies, abandonessin llur vila i cerquessin refugi a Móra i altres pobles de l'altra banda de l'Ebre. L'exèrcit castellà s'allotjà a la vila abandonada del 18 de gener a la fi de març del dit any. La vila fou malmesa, i la guerra i la pesta provocaren la mort a un centenar de gandesans i alhora un fort descens en la població.

Al llarg del segle XVIII la vila s'anà recuperant de la baixada demogràfica, tot i haver experimentat algunes commocions en la guerra de Successió, en què fou ocupada per les tropes franco-castellanes el 29 de gener de 1706, sense sofrir, però, els daltabaixos de l'anterior. En aquets segle es referen moltes cases, com la dels Liori, i la vila acabà el segle amb un aspecte força vital, bé que sense les antigues muralles medievals, tot i que conservava els principals portals d'accés d'Horta, de Miravet i de Corbera.

La vila de Gandesa, aviat ciutat, esdevingué famosa durant la primera guerra Carlina pel fet d'haver resistit set setges de les topes carlines, comandades primerament per Josep Torner i des del segon setge pel famós Ramon Cabrera. La valentia dels gandesans exasperà el general Cabrera, que amb sis forts atacs i setges, algun dels quals amb forces de diversos milers d'hommes i canons, no va reeixir a conquerir la vila, que per tota muralla tenia uns fossats de vint pams de profunditat i trenta d'amplada, en molts punts, i en altres, darreres de cases precipitadament fortificades i convertides en improvisats tambors de foc creuat pels esforçats defensors de la vila. Cabrera es desesperava davant la resistència de la població i des de Madrid es meravellaven e l'heroïcitat de la vila, que en premi al seu esforç rebé el títol de ciutat. Les tropes de Cabrera van arribar a apoderar-se de Gandesa, però no per conquesta, sinó perquè tots els seus habitants havien fugit en un trist exili o evacuació vers Mequinensa el 2 de març del 1838 per disposició del general cristià Sant Miquel, que es veia incapaç de continuar defensant, sense bons murs i amb poca gent, la plaça de Gandesa. Després d'un accidentat camí, amb una topada amb els carlins, que volien venjar-se de la valentia dels emigrants, el 10 de març el comboi arribà a Mequinensa, on visqueren de la caritat pública i s'un subsidi estatal fins el 26 de

juny de 1840. Pascual Madoz, des de Madrid, intervingué en la millora de les condicions de vida dels gandesans, fet que els gandesans agraïren donant el seu nom a un des carrers de la ciutat.

Durant aquests dos anys els carlins ocuparen la ciutat abandonada i depredaren a gust. Un cop els gandesans retornats a la seva ciutat el govern de Madrid el 1849 acordà un subsidi de 1.722.282 rals de billó en concepte d'indemnitzacions per les pèrdues que va sofrir en la guerra. La resta de guerres carlines no van afectar tant, ni de bon tros, la vida de Gandesa, a despit d'algunes accions bèl·liques que el 1874 tingueren lloc a la ciutat i al seu voltant. En aquesta darrera contesta Gandesa és declarà ciutat oberta als dos contendents, cosa que no fou obstacle perquè alguns dels liberals més ardits de Gandesa participessin en diferents accions bèl·liques, especialment sota les ordres d'Algueró de Móra.

Totes aquestes calamitats històriques han deixat la seva empremta en la vida i els monuments o en la configuració ciutadana, que rebé encara un darrer tropell en la darrera guerra civil, especialment en la famosa batalla de l'Ebre, durant la qual el 25 de juliol de 1938 les tropes republicanes arribaren a les parets de Gandesa, davant la Cooperativa Agrícola, sense, però, apoderar-se de la ciutat, que fou bastió de tropes franquistes. El mateix Franco dirigí les operacions des de l'emplaçament de la necròpoli prehistòrica del Coll del Moro. Tot i que les topades més fortes tingueren lloc a les serres de Pàndols i de Cavalls, no per això la ciutat es lliure d'impactes, destruccions i malvestats.

LA CARTA DELMÀRIA

La Carta Delmària era un document del 1260, en el que s'establien unes normes per les quals s'havien de regir els gandesans, per tal de contribuir pagant al senyor feudal, al bisbat i a la parròquia, proporcionalment, amb els fruits que recollien de les seves collites; era una espècie d'impost més just que els actuals, perquè cada gandesà pagava d'acord amb el que recollia al camp.

HERÀLDICA GANDESANA

Gandesa, com totes les viles i ciutats, les quals tenen llur heràldica en l'escut que repre-

L'antiga porta del Deume, on es pot observar l'escut de Gandesa amb l'any incrustat.

senta un passatge de llur història, també posseeix els seus blasons. Del nostre escut n'hi ha incrustats en relleu, en diferents llocs de la nostra ciutat, sempre amb el quant com a símbol.

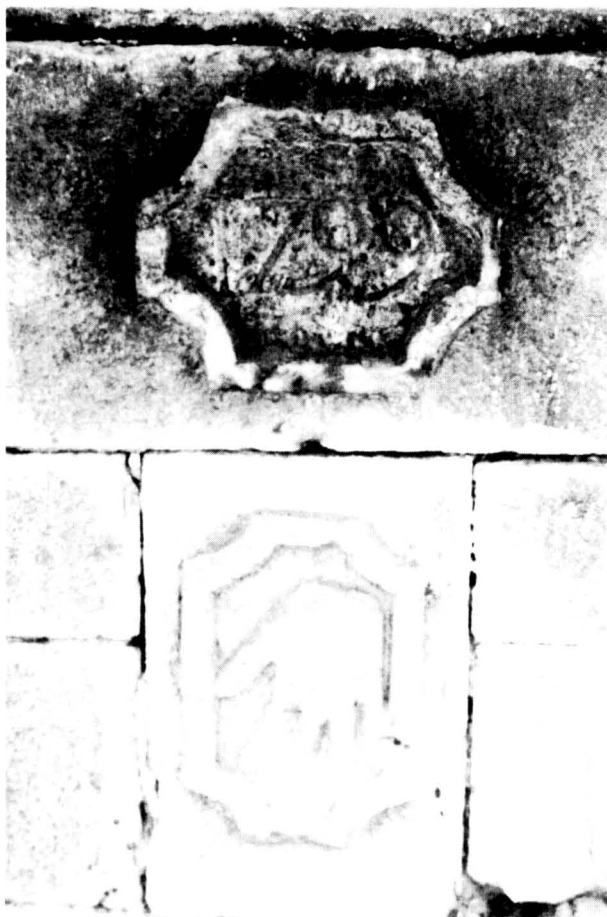
L'origen de l'escut de Gandesa, el qual ha previngut en dues versions, és una mica fosc, així com la seva autenticitat.

Hi ha escuts amb un sol quant, els que més abunden, però n'hi ha amb dos quants. No se sap quin és l'autèntic, però el d'un sol quant, té la tradició d'un fet.

Aquest fet es el casament celebrat a l'església de Gandesa de l'infant Jaume, fill primogènit del comte-rei, amb Elionor de Castella. L'infant no es volia casar, però degut a les pressions accedí, però no es va consumir, ja que un cop celebrades les esposalles abandonà ràpidament l'església i es deixà damunt de l'altar un dels quants.

Es diu que aquesta és la causa que l'escut de Gandesa, porti el quant com a símbol.

Potser el més antic, el tenim incrustat en relleu en una pedra de l'arc que forma l'antiga

Podem observar el guant i al damunt, l'any en què va ser esculpit en la pedra. L'any que no s'aprecia gaire bé, és el 1799. Aquesta imatge pertany a la font de Dalt.

font, que els gandesans la coneixem com a Fontvella. S'hi veu un guant i l'any 1577.

Un altre escut està al centre de la porta (avui fa anys tapiada) que mira al migdia, a l'antic Palau del Castellà d'Amposta. Aquest antic escut és parlant, perquè du el guant, i al voltant lletres emmarcades en forma quadriculada, D.E.S.A., que desxifrat sembla voler dir "Gandeses". Sota l'escut està incrustat l'any 1609.

Un altre escut està en l'antiga "Font de dalt" adossat a la paret. També hi ha el característic guant i l'any 1799, any que es porta a terme la portada d'aigües des dels "Perdigons" i dels voltants de la "Font de l'heure".

A més dels ressenyats escuts, la nostra Ciutat en té d'altres, però amb la particularitat de tenir dos guants a l'escut. Per exemple en la portalada de l'església parroquial que dona a la plaça de l'església, se'n pot observar en l'arc central de la porta, amb dos guants.

D'escuts de Gandeses gràfics, n'hem tingut de diversos al curs del temps, però el més característic és el que usava l'ajuntament fins fa

pocs anys, en el que tenia als voltants de l'escut oficial, el característic guant, uns ramells en una espècie de cinta, en la que portava incrustats els honorífics títols que Gandeses aconseguí, arran de la guerra carlina i durant els 7 setges.

Una altre escut que està en vigor, es el que porta la corona reial i al fons el guant i les quatre barres catalanes.

RESPECTE A LES ORDRES QUE VAN REGIR GANDESA

DISSOLUCIÓ DE L'ORDRE DEL TEMPLE

A l'antiga ordre religiosa-militar de Temple, que durant anys foren senyors feudals de les nostres terres, per concessió expressa del comte-rei Ramon Berenguer IV, li foren prohibits aquests privilegis per mediació d'una butlla del Papa Climent V, amb data 22 de març del 1312.

Amb aquesta resolució legal queda extingida l'ordre dels cavallers del Temple, de la qual els gandesans n'hem d'estar més que satisfets, pel senyoriu que van exercir a la comarca i molt particularment a la després vila de Gandeses.

Sí bé és veritat que els templers anaven acumulant moltes riqueses, que possiblement foren una de les causes de llur dissolució. Sembla que la dissolució d'aquesta vella ordre, fou dictada a pressió de l'ambiciós rei de França.

Del domini que exerciren els templers a la nostra comarca, la nostra Ciutat en guarda molts bons records; els templers a més d'ésser uns grans guerrers, demostraren ser uns grans mestres en l'art de la construcció.

L'ORDRE DE S. JOAN DE JERUSALEM

Dissolta l'ordre del Temple el senyoriu de la nostra comarca passa a mans de la també ordre religiosa-militar de Sant Joan de Jerusalem o bé de l'Hospital, amb tots els seus bens i pertinences.

Davant l'acumulació de comandements del Temple, el Gran Mestre de l'Hospital decidí fer-ne una desmembració a la nostra comarca; (N. de H. G. diu al respecte en pàg. 76...) "Les terres de l'esquerra de l'Ebre constituïen el "Gran Priorat de Catalunya"; a la dreta s'establí la "Castellania d'Amposta", que tenia el major nombre de Comandes".

Els nous senyors, continuaren amb gran impuls l'obra dels templers.

És de destacar que els sanjoanistes al llarg del temps tingueren una gran figura en la persona de Joan Fernández de Heredia que fou Gran Mestre d'aquesta ordre.

IMPORTÀNCIA DE GANDESA

1319. Gandesa és una població que està situada en un enclau natural de comunicacions. Després de la reconquesta per Ramon Berenguer IV anà adquirint una importància natural. Ja en temps dels romans passava per Gandesa la Via Edetana que anava de Saragossa a Tortosa on s'unia amb la Via Augusta que anava de Tarragona a València.

Una altra raó del seu desenvolupament era l'economia, que tant ajuda a la creixença d'una població. A tot això l'ajudava la seva riquesa agrícola natural, de les seves terres del terme municipal, i que en aquells temps es valoraven com cal. Tot això li donaven molta importància i la prova és que ja més endavant, les Corts de Cervera van fer un cens en què Gandesa tenia censats el 1359, 152 focs, Batea, 94; Vilalba, 82; Corbera, 80. Aquest cens sembla voler explicar que Gandesa s'anava desenvolupant, adquirint la capital civil i administrativa, mentre que Miravet amb la fortalesa del seu castell, era la capital militar de la "Castellania" que la formaven: Batea, Gandesa, Pinell, Corbera, Benissanet, la Pobla, Miravet, Rasquera i Ginestar. A més el cens de les Corts és una prova palpable de la importància que Gandesa tenia demogràficament damunt dels altres pobles de la "Castellania".

I tot això li donaven molt relleu a la després vila de Gandesa, ja que a la nostra Ciutat s'hi van celebrar tres esdeveniments de la màxima magnitud, com van ésser l'atorgament dels "Costums de Miravet", el casament de l'hereu a la corona d'Aragó i reunió de Corts Generals.

I tots aquests episodis eren molt importants per a una vila relativament modesta.

MORFOLOGIA URBANA I EDIFICIS SINGULARS I IMPORTANTS

La ciutat de Gandesa, que rebé el títol honorífic de ciutat sota el regnat d'Isabel II, s'alça a 368 m d'altitud, en un turó poc destacat de la plana, que coronava l'antic castell.

El nucli antic, marcat per la carretera de Bot, la plaça de la nova casa de la ciutat, l'avinguda

de València, la plaça de la Farola, l'avinguda d'Aragó, i el carrer del Pou Nou, amb l'antiga Bassa, estigué fortificat des del segle XIV al XIX. Protegit per un vall de sis metres d'amplada i quatre de profunditat, les cases es comunicaven totalment a través del teulats, primer per ponts de fusta i després de pedra, ponts que a les darreries del segle XIX foren trets per ordre municipal.

Centra el nucli antic la plaça de l'Església, porticada en part, amb l'antiga casa de la vila i altres edificis interessants, i pel Carrer Major fins al portal de Santa Anna, on hi ha la nova casa de la ciutat. L'eixample més antic o Raval és a migdia d'aquest nucli i continua per llevant amb una zona de xalets. Vers el N per la carretera de Vilalba i l'avinguda de Catalunya hi ha un sector on es concentren la major part de les instal·lacions comercials, industrials i els equipaments de la ciutat.

Avui Gandesa no compta amb molts edificis diguem-ne singulars, perquè en el medi urbà hem tingut moltes modificacions. Però els que s'han aconseguit conservar són tot un patrimoni artístic i històric.

L'ESGLÉSIA DE L'ASSUMPCIÓ

Entre els monuments més destacats de Gandesa cal esmentar primer l'església arxiprestal de l'Assumpció, erigida segons una tradició no comprovada a l'indret d'una antiga mesquita. Fou declarada monument històric-artístic durant el segon quinquenni de la dècada del 1980.

La nostra església fou edificada pels templers que eren mestres de l'art d'edificar temples.

La portalada amb els arcs i les columnes mostren la gran bellesa de l'estructura romànica de l'església.

L'església es degué començar a construir poc després del 1190 i la seva construcció es degué acabar ja entrat el segle següent. De l'obra primitiva resta part de la façana amb la gran portalada i una ampla arcada a l'interior que descansa sobre dos parells de columnes amb els corresponents capitells treballats. L'església actual en el moment de la seva construcció era més petita. La portalada existent és la mateixa d'origen, però l'altar major estava situat al cimbori, la meitat del qual ocupava el carrer de Mn. Manyà, i entre el mur de l'església i casa Molles només hi passava una persona. Aquest cimbori fou destruït juntament amb els seus 5 magnífics finestrals el 1936 amb l'excusa d'eixamplar el carrer. Així és destruïda una meravella de l'art romànic de tanta categoria com la mateixa portalada.

Mostra de les columnes exteriors

També havia d'existir la casa reservada per als clergues de la parròquia, o l'abadia, que estava situada al mateix lloc actual. I també tota la plaça, que era el fossar reservat al poble. Els personatges, frares, senyors, se'ls enterrava a

l'interior del temple, i al cimbori esmentat s'hi sepultaven els templers i posteriorment els hospitalers.

El més notable és la portada de cinc arcs en degradació sostinguts per tres columnetes per banda amb capitells i arquivoltes ornats amb temes vegetals, geomètrics i figures humanes. És un dels millors exemples de l'arquitectura romànica de l'escola de Lleida, barreja de romànic i d'ornamentacions d'inspiració moresca.

Aquesta fotografia mostra les últimes remodelacions fetes al campanar.

La resta de l'edifici correspon a l'ampliació feta a la fi del segle XVII a càrrec del mestre de cases Ignasi Gascon, en aquells dies s'edificà el sumptuós campanar d'uns 50 m d'altura.. Al segle XVIII es va completar la reforma del temple arxiprestal, que va quedar com un edifici barroc neoclàssic o d'estil compost en disposició de tres naus, de notable altura, amb quatre altars per banda. Les guerres i les depredacions, especialment la del 1936, van afectar part de l'edifici i van fer desaparèixer l'antic orgue, també fou destruïda la porta de fusta que hi havia i que tenia en relleu unes mostres en forma d'octògons, formant una creu. També és digne de mencionar el vell cimbori que també fou mutilat el 1936.

AJUNTAMENT DEL PORTAL

En temps passats hi havia un edifici on estava instal·lada la capella de santa Anna fins l'any 1982, en què motivat pel greu estat de

conservació, el bisbat i l'Ajuntament de Gandesa van arribar a un acord, per a instal·lar-hi l'Ajuntament i altres serveis públics. Això comportà que la capella desaparegués en la restauració de l'edifici, quedant en peu la façana-portalada, de la capella.

L'actual ajuntament conserva la portada de la capella de Santa Anna.

AJUNTAMENT VELL

Un altre edifici antic i també ple d'història, és l'ajuntament vell de la plaça de l'església. Aquest

Podem observar l'antic escut situat a la porta lateral de l'Església.

Finestrals de la paret de l'ajuntament Vell

vell edifici actualment en restauració, estava en un estat ruïnós, però actualment s'estan fent obres, per tal de restaurar-lo i poder-lo habilitar per a biblioteca, arxiu o algun condicionament cultural.

De les restes d'aquest edifici en quedaven en els baixos uns monumentals arcs de mig punt i que ara en els treball de restauració han estat convenientment reforçats.

D'aquest vell edifici és digne de destacar un finestral molt antic, amb dos capitells gòtics, que els entesos diuen que són de molta importància.

PALAU DEL CASTELLÀ D'AMPOSTA

Es tracta del vell edifici que els gandesans coneixem com la "Presó", perquè en crear els Jutjats de Primera Instància, Gandesa fou nomenada cap del Partit Judicial per la llei dictada a l'efecte, el 18 d'abril de 1834. I aquest edifici que en temps antics havia tingut tanta importància, amb tal motiu passà a ser "Cárceles del Partido", segons diu una placa que encara avui es conserva i és ben visible, a la façana que dona al carrer Pes Vell.

Aquest magnífic edifici després de la dissolució de l'ordre del Temple el 1312, passaven a ocupar-lo els Sanjoanistes, senyors de les comandes templeres i de tots els seus bens. Els Sanjoanistes un cop propietaris i senyors, portaren a terme una reforma d'aquest palau que havien habilitat els preceptors del temple.

Sembla ser que aquest edifici es convertí en un autèntic palau, després de les modificacions que es van realitzar i que Gandesa necessitava com a residència dels "Castellà", donat el caire d'importància que la vila de Gandesa anava prenent com a cap administratiu de la "Castellania".

Aquest palau confronta de cara al migdia

Escut i l'any representat a la porta del Delme del Palau.

amb el carrer d'Horta i per la porta d'entrada, amb el Pes Vell. Per cert que al damunt d'aquesta porta, encara es pot observar unes corrioles incrustades a la paret, del pont llevadís per tal de quedar aïllat el palau.

CASA DELS LIORI

En aquesta casa hi va nèixer el canonge gandesà mossèn Joan Bta. Manyà, gran teòleg.

La noble família dels Liori provenia de la noblesa aragonesa.

S'establí a Gandesa ver l'any 1380 en la persona de Blai Pere de Liori i d'ell procedeix la branca gandesana. Com els Liori provenien de

Escut dels Liori i placa commemorativa a Mossèn Manyà.

la noblesa és de remarcar que naturalment ostentaven un escut. Aquest escut encara avui el podem observar com a signe de la seva noblesa en una pedra cantonera del carrer de Mossèn Manyà esculpit en relleu.

Els Liori era una gran família amb gran influència a l'Aragó i en el cèlebre compromís de Casp, juntament amb els Heredia, el Papa Lluna i altres famílies aragoneses contràries al comte d'Urgell, influïren en el nomenament de Ferran d'Antequera com a rei de la Corona d'Aragó el dia 28 de juliol de 1412.

CASA ELS BARONS DE PURROI

Aquesta casa és un edifici d'estil del renaixement. La seva façana que té al carrer Serrano Sunyer és tota de grans pedres quadriculades, està ornamentada per uns balcons i finestres amb una gran portalada. En aquesta portalada hi ha una porta de fusta adornada amb uns claus i d'aspecte antic, però encara es conserva en bon estat.

Aspecte de la casa dels Barons de Purroi.

Una de les coses que li donen un aspecte senyorial és una gran barbacana que surt de la teulada, tota ella de material.

És l'edifici noble amb més bona conservació pertanyent a la família més notable i influent dels darrers cent cinquanta anys. És un gran edifici neoclàssic amb una portalada i un pati interior senyorials. La casa originària fou de la família Dalmau.

CA L'INQUISIDOR

Aquest antic edifici que avui el coneixem com a casa Figueras està situat al carrer d'Horta i a principis de l'actual segle va sofrir unes reformes que decentaren l'interior on hi ha un

saló digne d'un palau.

Antigament en la part de l'edifici que confronta amb el carrer de les Carnisseries, estaven els establiments de la Inquisició. D'aquí li prevé el nom de ca l'Inquisidor perquè en aquest edifici hi va viure l'inquisidor Josep Ant. Soler.

Casa Figueras, que fou casa l'inquisidor alsegle XVIII. Aquest és un finestrал que es conserva al carrer Santa Maria.

CA SUNYER

L'antiga casa dels Sunyer també és interessant de mencionar com antiga. Interiorment, en els baixos, hi ha uns arcs de mig punt que haurien aguantat una Catedral.

Pertany a l'antic llinatge gandesà documentat des del 1593.

PERSONATGES QUE CAL RECORDAR

MN. MIQUEL MACIP

El dia 11 de desembre de 1580 va néixer a la nostra vila de Gandesa Miquel Macip, el que temps a venir seria figura eclesiàstica dintre de la Seu tortosina.

Als 24 anys fou ordenat sacerdot i nomenat Vicari de la parròquia gandesana i l'any 1609 canonge de la Seu de Tortosa.

MOSSÈN ONOFRE CATALÀ

Mn. Onofre no va néixer a Gandesa, però hi va viure la part més llarga i productiva de la seva vida.

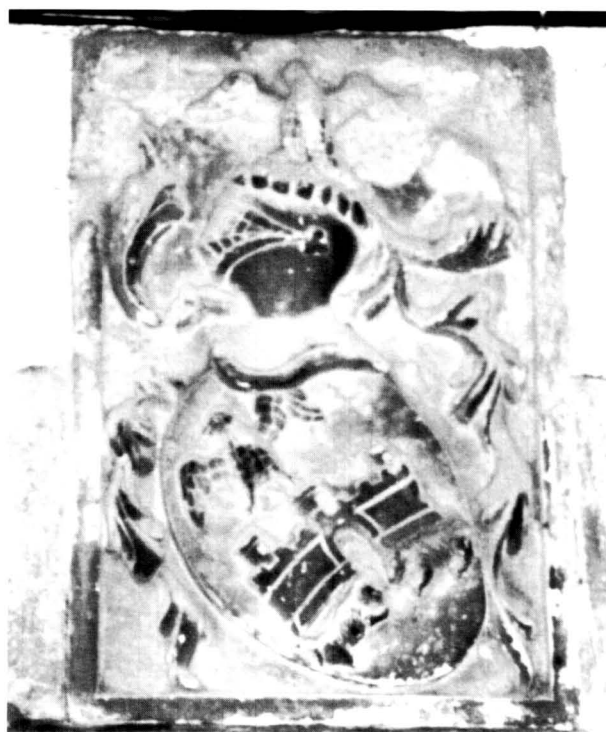
El Dr. Català, fou un cronista acurat que registrà els esdeveniments de la seva època per a memòria de la posteritat, reproduint fidelment els fets, persones, sentiments i records dels gandesans de la centúria XVII.

RAMON SERRANO I DE SUNYER

Descendent de la important dinastia dels Sunyergandesans per línia materna. "Ca" Sunyer en temps passats, era una de les més influents i opulentes de la nostra Ciutat.

D'aquesta dinastia dels Sunyer han sorgit en el passat, grans figures com són notaris, advocats, etc. i en la clerecia és de destacar vicaris i beneficiats.

D. Ramon es una figura que pesa dintre l'advocacia amb tot i els seus anys. Durant l'època de Franco ocupà els càrrecs de Ministre de Governació i d'Afer Exteriors i va ésser un personatge influent dins el règim. Es diu que ell va poder parar Hitler de les apetències conque-

Escut de la casa pairal de Serrano Sunyer.

rides que patia, i a pesar de les fortes pressions de l'alemany, els espanyols es lliuraren d'una altra guerra.

Té publicats com a escriptor diferents i interessants llibres com "De Hendaya a Gibraltar" "De anteayer y de hoy" "El mito del franquismo", etc.

MOSSÈN JOAN BAPTISTE MANYÀ I ALCOVERRO

Va nèixer a Gandesa el 31-10-84, i deixà d'existir a Tortosa el 22-12-76.

De jove anà a Tortosa on emprengué la carrera eclesiàstica en la qual brillà a gran altura. Ja més gran es traslladà a Roma on va cursar estudis a la Universitat Gregoriana i on obtingué el títol en Dr. en Filosofia i Teologia. Va ser nomenat molt jove, sacerdot de l'església de Gandesa.

Després, per oposició, aconseguí una canongia de la Seu tortosina. Allí per la seva ferma actitud en defensa de la causa i dels ideals d'amor a la terra, tingué diferents enfrontaments amb el Sr. bisbe, en diferents ocasions.

També el maig de 1972 a l'històric Saló de Cent de l'Ajuntament de Barcelona, es va celebrar la festa del 114 Jocs Florals que va presidir Mossèn Manyà, i com a president va fer el discurs d'obertura.

Quan morí, el seu cos fou traslladat al santuari de la Mare de Déu de la Fontcalda, on per concessió del Papa les seves despulles reposen al peu de l'altar de la Mare de Déu a qui ell tenia un especial afecte.

ELS LIORI

La família dels Liori, malgrat l'origen foraster, s'acimatà perfectament a Gandesa i produí algunes personalitats fortes, que feren assolir certa importància a Gandesa.

L'escut dels Liori és una creu de Calatrava roja, sobre camp d'or. És una creu recreuada per l'extrem de cada un dels quatre braços.

JOAN GRIJALBO

A Gandesa va nèixer el 1911 Joan Grijalbo, l'insigne editor, que va sortir de ben jove de la Terra Alta, exiliat a partir del 1939. Amb el nom de *Gandesa* va editar unes biografies.

MAGDALENA DEONA

Cal esmentar també aquesta dona, filla de Joan Dehona i de Magdalena Amposta, que amb la garantia dels frares d'Orta, que recolliren els detalls de la vida de la venerable Magdalena, a ran mateix de la seva mort, la van qualificar de venerable i santa degut a la seva caritat amb el proïsme sobretot amb els pobres i necessitats.

Hí ha una gran llista de personatges importants en la nostra història, però aquests són els que en certa manera, han destacat més al llarg de la seva existència.

BIBLIOGRAFIA

TERRA ALTA, Josep Garriga
RECULLS HISTÒRICS DE LA CIUTAT DE
GANDESA, Joaquim Vidal i Font
LA CARTA DE POBLAMENT DE GAN-
DESA, Anton Monner i Estopinyà
NOTES D'HISTÒRIA DE GANDESA, Joan
B. Manyà PVRE.
GEOGRAFIA COMARCAL DE CATA-
LUNYA, Vol. XI.